

A tudomány helye és szerepe a kultúra rendszerében.

Előadás az E. Múzeum-Egyesület 1937. február 21.-én tartott közgyűlésén.

A tudomány és a kultúra között oly szoros a viszony, hogy nem annyira azt kell bizonyítanunk, hogy ez a két tényező szerves kapcsolatban van egymással, hanem sokkal inkább azt kell követelnünk, hogy ezek egymással szemben megkülönböztetendők. A kultúra az általános nemi fogalom, a tudomány pedig a különös faji fogalom. Ma még azt is hangsúlyoznunk kell, hogy nem a kultúra fogalma tartozik a tudomány fogalma alá, hanem a tudomány van a kultúra fogalma alá rendelve. A tudomány a kultúrának egyik alkotórésze, mégpedig egyenesen egyik *alkotó* tényezője. Tudomány nélkül nincs kultúra, vagy ha átmenetileg nélkülözi is azt, a kultúra tudomány nélkül csak tengődik, majd előbb-utóbb elhal. A tudomány nélküli kultúrának nincs gerince, az egy angolkóros kultúra, amely előbb eltorzul, majd árnyéletet él és végül elhal. Míg egyrészt a tudomány a kultúrának megkülönböztetett, szerves alkotórésze, tehát tudomány nélkül nincs kultúra, másrészt hangsúlyoznunk kell, hogy a kultúra egyetemessége nélkül nincs lehetősége a tudománynak sem. A kultúra az az egyetem alap, amelyen a tudomány is nyugszik, az a szellemi légkör, amelyben a tudomány tenyészik, tehát a kultúra az a feltétel, amely a tudományt lehetségessé teszi.

Ha ilyen megkülönböztetendő viszony van a kultúra és a tudomány között, akkor meg kell mutatnunk a tudomány helyét és szerepét a kultúra nagy rendszerének egészében.

Amikor kultúráról és tudományról beszélünk, hangsúlyoznunk kell, hogy mind a kettőt nézhetjük sztatikai és dinamikai szempontból. A múlt öröksége, hogy ma inkább a sztatikai szempont uralkodik és a dinamikai szempont még mindig nem jutott kellőleg érvényre. Mi a különbség a két szempont és szemléletmód között?

Sztatikai szempontból nézve, a kultúrát és a tudományt csak eredményében látjuk, tehát csak mint valami fagyasztott tárgyiasságot, amelyben maga az élet el van rejtve s csak megfelelő elemzés után lehet azt felszabadítani. Mind a kettő azonban igazán csak akkor elevenedik meg, ha felismerjük benne azt a valós és életteljes tevékenységet, amely létrehozta. Így jutunk a sztatikai szemponton túl ahhoz a dinamikai szemponthoz, amely a kultúrát és a tudományt, mint

vitális tevékenységet igyekszik megközelíteni, tehát mint olyat, amely önmaga tartalmát projekciók szövedékében érvényesíti. A kultúra és a tudomány, sztatikai szempont alatt, tehát mint tárgyiasult eredmény, lehet a kegyelet tárgya, de még nem valós élet, viszont csak dinamikai szempont alatt, mint aktív tevékenység, a tárgyiasult eredmény tekintetvébétele nélkül, csupán értelmetlen mozgás. A vezető szempontnak tehát a dinamikai szempontnak kell lennie, amelyet azonban kiegészít a sztatikai szempont.

Ezek után vizsgáljuk meg először a kultúra valóságát és fogalmát.

Az utóbbi évtizedekben a kultúrát a civilizációval való viszonyában vizsgálták. Így járt el Joel, a kiváló bázeli filozófus, majd különösen Spengler, nálunk pedig Bartók György és ismételten magam is. És kétségtelen, hogy a kultúra és civilizáció megkülönböztetése és ellentételezése alkalmas arra, hogy a kultúrát annál világosabban megismerjük. Induljunk ki abból, hogy a kultúra és a civilizáció — sztatikailag nézve — a természet feletti győzelem eredménye, — dinamikailag nézve pedig a természettel szemben való folytonos harc. Tulajdonképpen mind a két tekintetben a szellem és a természet harcáról van itt szó. Az uralomra való törekvés ugyanis világrendi törvény. A természetben mint adottság rejlik ez a szellem feletti uralomra való törekvés; a szellem önfenntartása előtt pedig, mint „kell“, mint parancs érvényesül a természet feletti uralom. A természet szükségképeniséggel érvényesíti az adottságában rejlő törvényt, a szellem pedig a szabadság feltétele alatt követeli a nemesség kategorikus imperativusát. De míg a civilizáció a külső, addig a kultúra a belső természet elleni harc. A civilizáció főképpen az értelmi tevékenységet állítja a természet elleni harc élére, a kultúra azonban a szellem totalitásának kíván érvényt szerezni a természet felett. A civilizáció a külső természetnek megfelelően külső, ú. n. technikai eszközöket használ, hogy a győzelmet biztosítsa, a kultúra ellenben belső szellemi módok, a szellem sajátos magatartásai által igyekszik a belső nyers természet feletti győzedelemre. A civilizáció eredményei egyszerűbbek és láthatók, a kultúra alkotásai szövevényesebbek és — különösen belső mivoltukban — láthatatlanok. Könnyű dolog a civilizációban benne élni, eredményeit élvezni és eszközeit használni, ellenben nehezebb, mert szellemi önösszeszedést és erőfeszítést igényel, a kultúra eszközeinek a használata és eredményeinek élvezete.

Külön vizsgálatot érdemelne az a kérdés, hogy a civilizáció és a kultúra harca, a szellem nevében, a természettel szemben, milyen értelemben veendő, *vajjon mit kell értenünk a szellemnek a természet feletti uralma alatt?* Ezt a kérdésünkön kívül álló problémát részleteiben nem vizsgálhatjuk, csupán ráutalhatunk arra a feleletre, amelyet mi adhatunk. Az első, amit meg kell állapítanunk, az, hogy a szellem uralma nem jelenti a természetnek azt az abszolút tagadását, amelyet bizonyos aszketikus irányzatú életfilozófiák és spirituális vallási szekták hirdetnek. Mi a világot is és az embert is a totalitásában nézzük, ami azt jelenti, hogy valljuk, hogy amilyen hamis a mate-

riálizmus, épen olyan hamis a spirituálizmus is. A világ világ és az ember ember, ami azt jelenti, hogy mind a két valóságnak van szellemi és van természeti-anyagi tekintete. Tehát a világ logikájához és az ember belső alkatához hozzátartozik, hogy a szellem és a természet, bármennyire is áthatják egymást, mégsem az egymásmeilérendeltség, hanem az egymásalattiság viszonyában vannak. A természetnek értelmet a szellem ad, tehát a természetet a szellemnek kell irányítania. A civilizáció és a kultúra vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a természet nem maradhat meg önmagában, hanem azt át kell hatnia a szellemnek, mert különben a világ, ha csak természet marad, önmagában elburjánzik, óriási hatalmú tenyészítő erői következtében megemészti önmagát, amint hogy az ember is, ha csak természet marad, valóban farkassá válik az emberre nézve, tehát mind a két valósággal való vonatkozásban az egyeduralomra jutott természet borzalmas erői a teljes megsemmisülést vonják maguk után. Viszont, a szellem uralma által, a természet rendeltetésének céljához jut s ezáltal kitűnik annak valódi értelme, értéke és szépsége.

A szellem és a természet viszonyának a kérdése után felvethetjük a civilizáció és a kultúra viszonyának a kérdését is. Érdekes volna utánajárni annak, hogy a különböző időkben milyen volt ez a viszony. Amilyen mértékben jellemző valamely korra nézve a szellem és a természet viszonyára vonatkozó döntés, épen olyan jellemző a civilizáció és a kultúra viszonyában való állásfoglalás is. Mellőzve a kérdés fenomenológiáját, állapítsuk meg, hogy ma a kultúra inferioris helyzetbe jutott a civilizációval szemben, amennyiben ma a kultúra a civilizáció szolgája. A szellem külső magatartása és uralma folytán keletkezett rendszer uralkodik a szellem belső magatartásából kialakult rendszer felett. A hasznossági szempontok szerint értékelő, tehát az értelem vezetése alatt álló szellem uralkodik az önbecsű nemesség szerint értékelő, tehát az ész vezetése alatt álló szellem felett. A belső a külső szolgálatába állott, holott a külsőnek kell a belsőt szolgálnia. Korunk súlyos és sokféle betegségének egyik okozója ez a tény és az ezen nyugvó helyzet. A gyógyulásnak pedig elengedhetetlen feltétele, hogy helyreálljon a helyes viszony, t. i. a civilizáció álljon a kultúra szolgálatában és nem fordítva. Ez ugyanis azt jelentené, hogy az így megcsúfolt és önmagában nemes szellemisség visszanyerné **uralkodó királyi jogát** s ezzel együtt az ezen alapuló egész értékrendszer az élet minden terén útjelző csillagsereggé válnék.

Eddigi fejtegetéseinkből világos, hogy *a kultúra az önértékű nemes szellemisségből következő értékeszmék által megművelt emberi magatartás különböző irányjú és jellegű projekcióinak a hálózata*. Menjünk azonban tovább. Mielőtt az emberi szellem ide eljut, hosszú útát kell megtennie. A hegei filozófia, ha spekulatív úton is, de igen mélyre hatolt, amikor megállapította, hogy a szellem fejlődésének első állomásán bizonyos közömbösségi állapotban van. Mondjuk, hogy az emberi szellem alvó valóság, nyugvó protoplazma, amely csak akkor kezd igazán élni, amikor elkezd gyarapodni. Ez a gyarapodás pedig

annyit jelent, hogy keresi az önmagával való találkozást. A szellem ébredése abban a mértékben megy végbe, amilyen mértékben szembeesül, találkozik önmagával. Ez az önmagával való találkozás pedig jelenti 1. az *öntudatosulást* és 2. a *viszonyulást*, tehát a kibontakozást.

Az öntudatosulás az emberi én-nek az önmagával szemben való feszülése, önmaga azonosságának a megállapítása. Az ember az ő szellemének a legbensőbb síkjában találkozik önmagával. Nemcsak, de ezt a találkozást ismételtlen számba tudja venni és mindig magasabb pont-ról tudja szemlélni. Amint alaptermészetének erre a csodálatos tényére rá tud eszmélni, mindinkább felismeri tevékenységeinek a sokféleségét és gazdagságát. A szellem eme sajátos alaptevékenysége azonban nemcsak önmagában, elvontan érvényesül. Sőt, elvontan csak az elvonó képesség kifejlődésével figyelhető meg. Rendszerint más tevékenységek kapcsán jelentkezik tapasztalatilag. Az öntudat minden tevékenységet a magáénak vall, s mialatt azok végbemennek, önmaga azonosságát mindannyiszor megismétli, tehát az öntudat uralkodik mindenik tevékenység felett.

A szellem viszonyulása közvetlenül összefügg az öntudatosulásával. Amint az önmagával való azonossága végbemegy, ezzel már megtörténik az önmagával való viszonyulása. Az én viszonyba lép magával az én-nel, majd a különféle tevékenységei által önmaga különböző tartalmával, hogy ezeknek útján meginduljon az a hatásfonat, amely az én-t és a világot megszámlálhatatlan szállal köti össze. Ezeknek a hatásfonatoknak a kialakulásával mind jobban kibontakozik a szellem és kitűnik annak rendkívüli gazdagsága.

A szellem öntudatosulása és viszonyulása mind az emberi szellemnek az önmagával való találkozását segíti elő, mert hiszen a szellem minden tevékenységében, annak minden eredményében, valamint minden alkotásában és annak minden értékében önmagát ismeri fel. Mivel pedig mind az öntudatnak, mind pedig minden tevékenységnek megvan a maga belső síkja, a maga külön tere, ahol önerejét kifejti és megvalósítja, ezért a szellem önmagával való találkozása mindig ezekben a síkokban megy végbe. Amint mindenik tevékenységnek megvan a maga sajátossága, épenúgy mindenik síknak is a maga külön eredetisége és sajátossága. Az, amit az ember és a világvalóság jelentenek, mind ezekben a síkokban jelenik meg, tehát az *emberi szellemnek az önmagával való találkozása egyszersmind jelenti a valóság egészével való találkozását és kifejezését is*. Így az érzéki vagy érzékelő tevékenységek síkjában jelentkezik a világ, mint színes, ízes és hangzó valóság. Itt nyer a szellem és világa *szemléleti formát*. Az értelmi tevékenység megelemez a valóságot s ennek a tevékenységnek a síkjában nyer a szellem és világa *logikai formát*. Az ész összefogja azt, amit az értelem megelemezett, s így nyer a szellem és világa *eszei, vagy metafizikai formát*. A képzelet síkjában meglátja a szellem önmagát s ezzel nyer önmaga és világa *poetikus formát*. Az akaratban megvalósítja a szellem önmagát s így nyer itt világával együtt *etikai formát*. Végül az érzelemben, ebben a legbensőségebb tevékenységben megéli önmagát s ezzel így

és itt nyer a szellem és világa *intuitív formát*. Ezek szerint *az emberi szellem, amely a saját egzisztenciájában fogja fel az egész valóságot s amelyet át jelentkezik az egész valóság, mialatt önmagával találkozik, egyszersmind formába önti s ezzel egzisztenciálissá teszi az egész valóságot. Így ezek a formák a valóság egész tartalmával meggyarapodott és önmagát megtalált szellem egzisztenciájának a különböző tekintetei.*

Már most a szerint, hogy a különböző tevékenységek közül melyik uralkodik a többiek felett, alakulnak ki a kultúrának különböző alkotórészei. Mert nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a kultúra alkotórészei, a saját uralkodó tevékenységükön kívül, igénybeveszik a szellem minden tevékenységét. Ha az értelem és az ész uralkodik, akkor kifejlik a *tudomány*; ha a képzelet és az érzelem uralkodik, akkor kifejlik a *művészet*; az akarat által az *erkölcsiség*; és végül, ha az egész szellem totális lendületét tekintetbe vesszük, úgy kialakul a *vallás*, mint emberi lehetőség (tehát a vallás emberi oldala). Ezek szerint beszélhetünk *tudományos, művészi, erkölcsi és vallási kultúráról*.

Amiképpen mindenik kultúra eredetében más és más, és amiképpen mindenikben más jellegű tevékenység az uralkodó, tehát mindenik kultúra annyira más, hogy egyik sem vezethető le a másikból, egyik sem rendelhető a másik fölé vagy alá. Szemléletileg úgy kell elképzelnünk, mint ugyanazon kör egyes szeleteit, amelyek egy középpontba futnak össze, t. i. az öntudatos szellem középpontjába, amiképpen ugyanabból a középpontból is futnak szét és alakulnak ki, de mindenik más színben, más tartalommal és más tevékenységet jelentő átló meghatározásában. Természetesen ez a szemlélet nem fejezi ki a kulturális körök valóságát, csak elősegíti azoknak a megragadását. Már csak azért sem fejezi ki, mert igen egyszerűvé teszi a közöttük fennálló szövevényes viszonyt. Azt a gondolatot azonban erőteljesen támogatja, hogy, mivel a szellem egységes egészet alkot, magának a szellemnek megvan a maga belső rendszere, tehát magának a kultúrának is, mint a szellem kibontakozásának is megvan a rendszere. Ezért méltán beszélhetünk a kultúra rendszeréről.

Ha a lépcsőről-lépésre való haladás elvénél fogva eddig eljutotunk, most már könnyű dolog lesz megmutatni, hogy a kultúra rendszerében milyen helyet foglal el és micsoda szerepet tölt be a tudomány.

Szóljunk először a tudomány szerepéről s azután kíséreljük meg megállapítani a tudomány helyét a kultúra rendszerében.

A tudomány mindenekelőtt elrendező szerepet tölt be a kultúra egészének a rendszerében. Arra van hivatva, hogy általa és segítségével a szellem meghúzza azokat a határvonalakat, amelyek az egyes kulturális köröket egymástól elkülönítik. Amiképpen Kant jogosan kívánta, hogy az egyes tudományok közti határvonalat élesen fenn kell tartani, különben az egyes tudományok mérhetetlen kárt szenvednek, épenúgy az egyes kulturális körök közötti határt is tiszteletben kell tartani. A kultúra csak akkor egészséges és csak akkor tudja betölteni a feladatát, ha mindenik kör azt a részlet-munkát végzi, amely épen

reá tartozik és azt a maga sajátos módján el is végzi. Ha a határok elmosódnak, úgy ezzel megjelenik a kultúra életében az a zűrzavar s ennek nyomában a dekadencia, amely a kultúra felozslását vonja maga után. Mindezekből látjuk, hogy a kultúra egészsége, rendje, erőinek gazdaságos felhasználása érdekében mekkora szükség van arra a szerepre, amelyet csak a tudomány tölthet be a kultúra nagy rendszerében. Ez azonban nem az egyedüli.

A tudomány fenti szerepéből következik tovább *a kritikai-logikai munka*, amelyet ismét csak a tudomány képes teljesíteni. Minden kultúrát folytonosan fenyeget az a veszély, hogy egyik vagy másik köre elhatalmasodik, s vagy elnyomja a többit, vagy pedig egyenesen elnyeli annak vagy csak egyik, vagy másik alkotórészét, vagy pedig az egész kultúrát. Vagy a tudományos kultúra nő fölébe a többieknek s így jönnek létre a szellemtörténetben a „felvilágosodás“ név alatt ismert kultúrák és korok, vagy pedig a művészi kultúra jut fölénybe a többivel szemben s így keletkeznek a „romantikus“ kultúrák és korok, vagy pedig az erkölcsi, vagy vallási kultúrák jutnak a többiek fölé s keletkeznek „az egyházi imperiálizmusok“. Mindezeket a korokat és kultúrájukat nemcsak az teszi válságossá, hogy egyensúlyi helyzetük megbillen, hanem az is, hogy egyeduralmuk következtében még a saját feladatukat sem tudják kellő módon betölteni, mert rendszerint idegen, külső célok szolgálatába szegődnek. Ebből következik, hogy minden egészséges kultúrának szüksége van bizonyos irányításra, amelyet a tudománynak kell végeznie. A kultúra a szellem uralmát jelenti a belső nyers természet felett, tehát a kultúra nem lehet pusztán természeti tényészet, hanem irányított szellemi magatartásnak kell lennie. Ezt az irányítást nem végezheti magában sem a vallás, sem az erkölcsiség, sem a művészet, bár mindenik hozzájárul ahhoz a maga módján. Ezt, jellegénél fogva, egyedül a tudomány képes végezni, mert egyedül a tudomány rendelkezik azzal a kritikai szellemmel, amely ehhez a sajátos szerephez hozzátartozik. A művészi kultúra kiábrázolja a szellemiség végtelen gazdagságát s látásaival bevilágít annak rejtett motívumaiba és mélységeibe. Az erkölcsi kultúra belső fegyelmező erejével a tiszta és nemes életérdekek szolgálatába állítja mindazokat a javakat, amelyeket a kultúra egyeteme kitermel, hogy a szellem tömörségét fokozza. A vallási kultúra a humánus értékeit és javait megszenteli azáltal, hogy a világfeletti Isten szolgálatába állítja azokat s ezzel elveszi „a halál illatát“, amely minden emberhez hozzátapad. A vallási kultúra adja azt a békességet, amelyre az embernek azért van szüksége, mert az ember nem elég önmagának és a világ sem elég önmagának, de még a világ sem elég az embernek. Ha mindezeket végiggondoljuk, ismételten meg kell állapítanunk, hogy azt a kritikai munkát, amely a kultúra irányításához szükséges, csak az egészséges és a maga rendeltetésével tisztában lévő tudomány képes elvégezni. Természetes, hogy ugyanarra a kritikai eszelleme magának a tudománynak is szüksége van önmagával szemben.

Íme tehát a kultúra egyetlen köre sem mondhat le arról, hogy alávesse magát a gondos kertész munkájának, amely előre látja, hogy micsoda elburjánzások fenyegetik a kultúrát, vagy az egyoldalúságok, vagy egyenesen a túlzások, vagy pedig a megzavart egyensúlyi helyzet következtében. A tudománynak kell lennie annak a komoly fórumnak, ahonnan hangzanak az irányító intések és ítéletek.

Ha a fentiekben ráutaltunk a tudománynak a kultúra rendszerében való szerepére, most már rámutathatunk az ugyanazon rendszerben elfoglalt helyére is. Ide vonatkozó megállapításunk — az eddigiéik után — csak ennyi: a tudományt a kultúra rendszerében vezető hely illeti meg. Természetesen csak azt a tudományt, amely, önmagával szemben is alkalmazott kritikai szelleménél fogva, erre méltóvá tette önmagát.

És végül, befejezésül, hadd utaljunk vissza oda, ahonnan kiindultunk, hogy a tudomány nem elégedhetik meg a történet folyamán elért tárgyiasult eredményekkel. Ez magában holt anyag, ha az élő, aktív tudományos munka, a maga vitális áramlásával, nem tudja elsajátítani. Figyelmeztetés ez nekünk, transylvániai magyaroknak, hogy ne áltassuk magunkat tudományos multunk nagyszerű eredményeivel, hanem igyekezzünk, szegénységünkben és nyomorúságunkban is, a lehetőségek szerint a legnagyobb erőfeszítések árán is, végezni azokat a tudományos feladatokat, amelyeket nem végezhet el helyettünk senki. És ennek érdekében mondjuk ki bátran és határozottan, hogy nekünk a kisebbségi jogokra azért van szükségünk, hogy részt tudjunk venni az emberiség kulturális munkájában és végezni tudjuk a ránk váró kulturális feladatokat!

Dr. Tavaszy Sándor.